כיתה י' | תנ"ך | שיעור 4 מתוך 5 | 45 דק' | שמות יז, א-טז

ממלכתי: סיפורי יציאת מצרים והמסע במדבר (שמות יד-יח) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

מסה ומריבה ומלחמת עמלק: "היש ה' בקרבנו אם אין"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יתארו את שני חלקי הפרק: המים מן הצור ברפידים ומלחמת עמלק (יז, א-טז)
- התלמידים ינתחו את הקשר בין "הֱיֵשׁ ה' בְּקִרְבֵּנוּ, אִם־אָיִן" לבין "וַיָּבֹא, עֲמָלֵק" בעזרת רש"י, ואת פשר הרמת ידי משה לפי המשנה, רשב"ם ורמב"ן
- התלמידים ידונו בשותפות במנהיגות (אהרן וחור, יהושע) ובזיכרון כערך

❓ השאלה הגדולה של השיעור

מה עשו הידיים של משה במלחמה: נס, דגל, או תפילה?

"וְהָיָה, כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ – וְגָבַר יִשְׂרָאֵל; וְכַאֲשֶׁר יָנִיחַ יָדוֹ, וְגָבַר עֲמָלֵק". המשנה כבר שואלת: "וְכִי יָדָיו שֶׁל מֹשֶׁה עוֹשׂוֹת מִלְחָמָה אוֹ שׁוֹבְרוֹת מִלְחָמָה"? בשיעור נשווה שלוש תשובות.

🧪 פתיחה

מראים לכיתה (או מתארים) תמונה של מאמן שמרים ידיים בשולי המגרש, או של קהל שמניף דגל. שואלים: האם זה משפיע על השחקנים? איך? אחרי דיון קצר: בפרק יז משה עומד על גבעה ומרים ידיים, ולמטה מתנהלת מלחמה.

📖 הסבר למורה

ברפידים "וְאֵין מַיִם, לִשְׁתּוֹת הָעָם". העם רב עם משה, ומשה צועק לה': "מָה אֶעֱשֶׂה לָעָם הַזֶּה; עוֹד מְעַט, וּסְקָלֻנִי". ה' מצווה עליו להכות בצור לעיני זקני ישראל, ומים יוצאים. המקום נקרא "מַסָּה וּמְרִיבָה", על הריב ועל השאלה "הֱיֵשׁ ה' בְּקִרְבֵּנוּ, אִם־אָיִן".

מיד אחר כך "וַיָּבֹא, עֲמָלֵק; וַיִּלָּחֶם עִם־יִשְׂרָאֵל, בִּרְפִידִם". משה שולח את יהושע לבחור אנשים ולהילחם, ועולה עם המטה אל ראש הגבעה. כשמשה מרים ידו ישראל גוברים, וכשהוא מניח, עמלק גובר. כשידיו כבדות, אהרן וחור מושיבים אותו על אבן ותומכים בידיו, "וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה, עַד־בֹּא הַשָּׁמֶשׁ".

יהושע מנצח, וה׳ אומר למשה "כְּתֹב זֹאת זִכָּרוֹן בַּסֵּפֶר". משה בונה מזבח וקורא לו "ה׳ נִסִּי". הפרק מסתיים בהכרזה "מִלְחָמָה לַה׳, בַּעֲמָלֵק – מִדֹּר, דֹּר": עמלק נעשה סמל של אויב שתוקף את החלש.

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

שמות פרק יז, פסוקים א-ז

(א) וַיִּסְעוּ כָּל־עֲדַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מִמִּדְבַּר־סִין, לְמַסְעֵיהֶם – עַל־פִּי ה׳; וַיַּחֲנוּ, בִּרְפִידִים, וְאֵין מַיִם, לִשְׁתּוֹת הָעָם.

(ב) וַיָּרֶב הָעָם, עִם־מֹשֶׁה, וַיֹּאמְרוּ, תְּנוּ־לָנוּ מַיִם וְנִשְׁתֶּה; וַיֹּאמֶר לָהֶם, מֹשֶׁה, מַה־תְּרִיבוּן עִמָּדִי, מַה־תְּנַסּוּן אֶת־ה׳.

(ג) וַיִּצְמָא שָׁם הָעָם לַמַּיִם, וַיָּלֶן הָעָם עַל־מֹשֶׁה; וַיֹּאמֶר, לָמָּה זֶּה הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם, לְהָמִית אֹתִי וְאֶת־בָּנַי וְאֶת־מִקְנַי, בַּצָּמָא.

(ד) וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל־ה׳ לֵאמֹר, מָה אֶעֱשֶׂה לָעָם הַזֶּה; עוֹד מְעַט, וּסְקָלֻנִי.

(ה) וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל־מֹשֶׁה, עֲבֹר לִפְנֵי הָעָם, וְקַח אִתְּךָ, מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל; וּמַטְּךָ, אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת־הַיְאֹר – קַח בְּיָדְךָ, וְהָלָכְתָּ.

(ו) הִנְנִי עֹמֵד לְפָנֶיךָ שָׁם עַל־הַצּוּר, בְּחֹרֵב, וְהִכִּיתָ בַצּוּר וְיָצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם, וְשָׁתָה הָעָם; וַיַּעַשׂ כֵּן מֹשֶׁה, לְעֵינֵי זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל.

(ז) וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם, מַסָּה וּמְרִיבָה: עַל־רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְעַל נַסֹּתָם אֶת־ה׳ לֵאמֹר, הֲיֵשׁ ה׳ בְּקִרְבֵּנוּ, אִם־אָיִן.

שמות פרק יז, פסוקים ח-טז

(ח) וַיָּבֹא, עֲמָלֵק; וַיִּלָּחֶם עִם־יִשְׂרָאֵל, בִּרְפִידִם.

(ט) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־יְהוֹשֻׁעַ בְּחַר־לָנוּ אֲנָשִׁים, וְצֵא הִלָּחֶם בַּעֲמָלֵק; מָחָר, אָנֹכִי נִצָּב עַל־רֹאשׁ הַגִּבְעָה, וּמַטֵּה הָאֱלֹהִים, בְּיָדִי.

(י) וַיַּעַשׂ יְהוֹשֻׁעַ, כַּאֲשֶׁר אָמַר־לוֹ מֹשֶׁה – לְהִלָּחֶם, בַּעֲמָלֵק; וּמֹשֶׁה אַהֲרֹן וְחוּר, עָלוּ רֹאשׁ הַגִּבְעָה.

(יא) וְהָיָה, כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ – וְגָבַר יִשְׂרָאֵל; וְכַאֲשֶׁר יָנִיחַ יָדוֹ, וְגָבַר עֲמָלֵק.

(יב) וִידֵי מֹשֶׁה כְּבֵדִים, וַיִּקְחוּ־אֶבֶן וַיָּשִׂימוּ תַחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ; וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו, מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד, וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה, עַד־בֹּא הַשָּׁמֶשׁ.

(יג) וַיַּחֲלֹשׁ יְהוֹשֻׁעַ אֶת־עֲמָלֵק וְאֶת־עַמּוֹ, לְפִי־חָרֶב.

(יד) וַיֹּאמֶר ה' אֶל־מֹשֶׁה, כְּתֹב זֹאת זִכָּרוֹן בַּסֵּפֶר, וְשִׂים, בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ: כִּי־מָחֹה אֶמְחֶה אֶת־זֵכֶר עֲמָלֵק, מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם.

(טו) וַיִּבֶן מֹשֶׁה, מִזְבֵּחַ; וַיִּקְרָא שְׁמוֹ, ה' נִסִּי.

(טז) וַיֹּאמֶר, כִּי־יָד עַל־כֵּס יָהּ, מִלְחָמָה לַה', בַּעֲמָלֵק – מִדֹּר, דֹּר.

שם ה' מובא בכתיב ה'. הפסוקים המלאים בקישורים למטה.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבֵּנוּ, אִם־אָיִן" (שמות יז, ז) ומיד "וַיָּבֹא, עֲמָלֵק" (יז, ח)

💭 **מפרשים:** רש"י: "סָמַךְ פָּרָשָׁה זוֹ לְמִקְרָא זֶה", כמשל לבן שאביו נושא אותו על כתפיו ונותן לו כל מה שהוא מבקש, ובכל זאת שואל "רָאִיתָ אֶת אַבָּא"; האב מוריד אותו "וּבָא הַכֹּל וּנְשָׁכוֹ".

📜 **כתוב:** "כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ – וְגָבַר יִשְׂרָאֵל" (שמות יז, יא)

💭 **מפרשים:** המשנה (ראש השנה ג, ח): "כָּל זְמַן שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מִסְתַּכְּלִים כְּלַפֵּי מַעְלָה וּמְשַׁעְבְּדִין אֶת לִבָּם לַאֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם הָיוּ מִתְגַּבְּרִים". רשב"ם, לפי הפשט: כמו דגל במלחמה, "שכן דרך עורכי מלחמה" להתגבר כל זמן שרואים את הנס מורם.

📜 **כתוב:** "וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה, עַד־בֹּא הַשָּׁמֶשׁ" (שמות יז, יב)

💭 **מפרשים:** רש"י: "פְּרוּשׁוֹת הַשָּׁמַיִם בִּתְפִלָּה נֶאֱמָנָה וּנְכוֹנָה". ועל האבן: משה לא ישב על כר, ואמר "יִשְׂרָאֵל שְׁרוּיִין בְּצַעַר, אַף אֲנִי אֶהְיֶה עִמָּהֶם בְּצַעַר".

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: מאמן שמרים ידיים, האם זה משפיע? (4 דקות)
2. קריאה: יז, א-ז, הצמא, הריב והמים מן הצור; "היש ה' בקרבנו" (9 דקות)
3. הסמיכות לעמלק: משל הבן על כתפי אביו (רש"י) (6 דקות)
4. קריאה: יז, ח-יג, המלחמה; עיון בזוגות: ידי משה לפי המשנה, רשב"ם ורמב"ן (13 דקות)
5. "כתב זאת זכרון" ו"ה' נסי" (יד-טז) (6 דקות)
6. דיון ערכי וכרטיס יציאה (7 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. מה אומר משה לה' כשהעם רב איתו (ד)? מה ה' עונה לו (ה-ו)?
2. מי עזר למשה כשידיו כבדו, ואיך (יב)?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. לפי רש"י, מה הקשר בין השאלה "היש ה' בקרבנו" לבין התקפת עמלק? מה מלמד המשל?
2. השוו את שלושת ההסברים להרמת הידיים: המשנה, רשב"ם ורמב"ן. מה משותף להם?

הערכה (מה דעתי?)

1. אהרן וחור תמכו במנהיג עייף. האם גם מנהיג צריך עזרה? מה הדבר מלמד על עבודת צוות?
2. התורה מצווה לזכור את עמלק. למה חשוב לזכור פגיעה, ומה ההבדל בין זיכרון לבין שנאה?

🏁 סיכום השיעור

ברפידים העם צמא ושואל "היש ה' בקרבנו אם אין", וה' נותן מים מן הצור. מיד אחר כך עמלק תוקף. יהושע נלחם למטה, משה מרים ידיו על הגבעה, ואהרן וחור תומכים בו. לפי המשנה, הניצחון בא כשהעם "וּמְשַׁעְבְּדִין אֶת לִבָּם לַאֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם". הפרק נחתם בציווי לזכור.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד כותב: "מי מחזיק לי את הידיים כשאני מתעייף? _____".

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- קריאה ספרותית: מבנה שני הסיפורים ברפידים, ומילות המפתח "יד" ו"מטה" בפרק.
- הרמת הידיים כפעולה של מנהיג: מורל, סמל ונוכחות (רשב"ם); השוואה לדגל ולמנהיגות בשטח.
- עבודת צוות: יהושע בשדה, משה על הגבעה, אהרן וחור תומכים; כל אחד בתפקידו.
- עמלק כסמל בתרבות: זיכרון של מי שתקף את החלש (ראו דברים כה, יז-יח); דיון על זיכרון לאומי.

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- רש"י (יז, ח): משל הבן על כתפי אביו ו"תָּמִיד אֲנִי בֵּינֵיכֶם וּמְזֻמָּן לְכָל צָרְכֵּיכֶם": ספק באמונה פותח פתח לפגיעה.
- המשנה (ראש השנה ג, ח): "וְכִי יָדָיו שֶׁל מֹשֶׁה עוֹשׂוֹת מִלְחָמָה"; העיקר הוא כוונת הלב כלפי מעלה.
- רמב"ן (יז, ט): משה עלה לגבעה כדי שיתפלל בנשיאות כפיים, והלוחמים "יִרְאוּ אוֹתוֹ פּוֹרֵשׂ כַּפָּיו הַשָּׁמַיְמָה וּמַרְבֶּה בִּתְפִלָּה וְיִבְטְחוּ בּוֹ וְיוֹסִיפוּ אֹמֶץ וּגְבוּרָה".
- רש"י (יז, יב): "אַף אֲנִי אֶהְיֶה עִמָּהֶם בְּצַעַר": מנהיג שותף בצער הציבור. ופרשת "זכור" (דברים כה, יז-יט) נקראת בשבת שלפני פורים (סיכום שלנו).

💡 הערות למורה

את ציווי מחיית עמלק כדאי להציג כחלק מעולם המקרא ומפרשנות חז"ל (עמלק כסמל של רוע שתוקף את החלש), ולא לקשר אותו לעמים או לקבוצות של היום. בחמ"ד אפשר לחבר לפרשת זכור ולפורים. מומלץ לקרוא בכיתה גם את דברים כה, יז-יח, "אשר קרך בדרך", ולהשוות. למתקשים: דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

המים מן הצור ושם המקום "מסה ומריבה", הסמיכות לעמלק ומשל רש"י, שלושה הסברים לידי משה, "ויהי ידיו אמונה", שאלה בסגנון בגרות ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- שמות יז (מכון ממרא)
- רש"י על שמות יז, ח (ספריא)
- משנה ראש השנה ג, ח (ספריא)
- רשב"ם על שמות יז, יא (ספריא)
- רמב"ן על שמות יז, ט (ספריא)
- רש"י על שמות יז, יב (ספריא)
- אבן עזרא על שמות יז, ז (ספריא)

מחוון: מסה ומריבה ומלחמת עמלק: "היש ה׳ בקרבנו אם אין"

1. העם: "לָמָּה זֶּה הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם, לְהָמִית אֹתִי וְאֶת־בָּנַי וְאֶת־מִקְנָי, בַּצָּמָא". משה: "מָה אֶעֱשֶׂה לָעָם הַזֶּה; עוֹד מְעַט, וּסְקָלֻנִי". המנהיג מרגיש לבד ומאוים.

2. מריבה: "עַל־רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" עם משה. מסה: "וְעַל נַסֹּתָם אֶת־ה" כששאלו "הֲיֵשׁ ה׳ בְּקִרְבֵּנוּ, אִם־אָיִן". אבן עזרא: מסה על "נסותם את ה", מריבה "על ריב בני ישראל עם משה".

3. האב הוא ה׳, הבן הוא ישראל, והכלב הוא עמלק. הבן מקבל מאביו כל מה שמבקש ובכל זאת שואל איפה אבא; האב מוריד אותו, והכלב נושך.

4. משנה: כשהעם הסתכל כלפי מעלה "וּמְשַׁעְבְּדִין אֶת לִבָּם לַאֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם" גבר. רשב"ם: כמו דגל, החיילים מתגברים כשרואים את הנס מורם. רמב"ן: משה התפלל בנשיאות כפיים והלוחמים ראו אותו "וְיִבְטְחוּ בּוֹ וְיוֹסִיפוּ אֹמֶץ וּגְבוּרָה".

5. שמו אבן תחתיו ותמכו בידיו "מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד". רש"י: לא ישב על כר וכסת, כי "יִשְׂרָאֵל שְׁרוּיִין בְּצַעַר".

6. "כְּתֹב זֹאת זִכָּרוֹן בַּסֵּפֶר, וְשִׂים, בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ". המזבח נקרא "ה׳ נִסִּי": ה׳ הוא הדגל, מקור הניצחון (וגם רמז לנס של הרמת הידיים).

7. א. משנה: הידיים אינן עושות מלחמה; כשהעם רואה אותן ומכוון לבו לשמים הוא מתגבר. רשב"ם: לפי הפשט, הידיים והמטה הם כמו דגל שמעודד את הלוחמים. ב. "אמונה" לפי רש"י: "פְּרוּשׂוֹת הַשָּׁמַיִם בִּתְפִלָּה נֶאֱמָנָה וּנְכוֹנָה", מתאים למשנה. לפי רשב"ם, "קיימין בחזקן": הידיים נשארו יציבות, מתאים להסבר הדגל. ג. תשובה טובה: גם מנהיג מתעייף וזקוק לתמיכה; הניצחון הוא של כולם: יהושע בשדה, משה על הגבעה, אהרן וחור לצדו. ניקוד מוצע: א 8 (4+4); ב 4; ג 8 (טענה 4, ראיה מן הכתוב 4).

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו, אור החיים ומקורות חז"ל, מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. ממלכתי: סיפורי יציאת מצרים והמסע במדבר (שמות יד-יח) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.